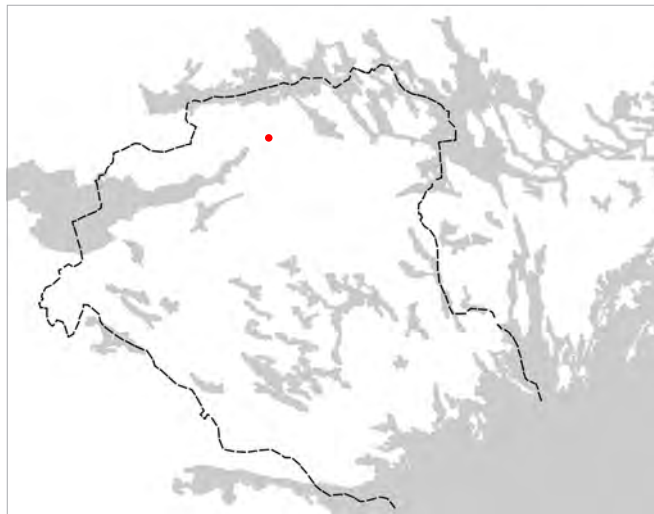

Särskild utredning

Kvarteret Örtagården

Kvarteret Örtagården 20 m. fl., Klosters socken, Eskilstuna kommun,
Södermanlands län

Lars Norberg

Särskild utredning

Kvarteret Örtagården

Kvarteret Örtagården 20 m. fl., Klosters socken, Eskilstuna kommun,
Södermanlands län

Lars Norberg

ARKEOLOGISKA MEDDELANDEN 2005

© 2005 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Landstinget Sörmland
Kultur & utbildning Sörmland
SÖRMLANDS MUSEUM
Box 314, S-611 26 Nyköping
arkiv.bibliotek@kuf.dll.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg.
Omslag och inlaga är reproducerad vid Sörmlands museum.
Kart- och ritmaterial: Lars Norberg
Omslagsbild: Södermanlands län. Utredningsområdets geografiska läge markerat med röd punkt.

Där inget annat anges har den Digitala fastighetskartan, respektive Gröna kartan (GSD) för Södermanlands län använts som underlag.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande 97.0350.

Nyköping 2005

ISSN 1402-9650

Innehåll

Utgångspunkt 5

Syfte och metod 5

Syfte
Metod

Landskap 5

Natur
Kultur

Beskrivning av den särskilda utredningen 6

Resultat 6

Referenser 8

Administrativa uppgifter 9

Bilagor 10

Bilaga 1. Utdrag ur Digitala fastighetskartan (GSD) med uttag ur fornlämningsöversikten (FMIS). Utredningsområdet och registrerade fornlämningar är markerade med blå respektive röd begränsning. Skala 1:10 000.

Bilaga 2. Utdrag ur detaljplan över Eskilstuna, Öster. Utredningsområdet är markerat med röd begränsning. På planen har öppnade sökschakt och äldre numera rivna byggnader (grå skraffering) markerats. Skala 1:400.

Bilaga 3. Schakttabell.

Figur 1. Översiktskarta över Södermanlands län med kommuner, större orter, vägar och angränsande län. Undersökningsområdets geografiska belägenhet är markerat med röd kontur. Skala 1:800 000.

Utgångspunkt

Sektor arkeologi vid Sörmlands museum har under perioden 040816-040825, efter beslut av länsstyrelsen i Södermanlands län, utfört en särskild utredning inom Kvarteret Örtagården 20 m.fl. Området för den särskilda utredningen var beläget inom Eskilstuna stads östra delar (Figur 1 & 2).

Eskilstuna kommun studerar förutsättningarna för att bygga flerbostadshus med mera, inom Kvarteret Örtagården 20 m. fl. i Klosters socken, Eskilstuna kommun och stad. Området ligger centralt inom det av FMR angivna RAÅ292. Det angivna utredningsområdet uppgick till en yta om drygt 5000 m² (Bilaga 1 & 2).

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län enligt 2 kap 11§, Lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. (1st dnr. (431-12845-2003). Kostnadsansvarig var Eskilstuna kommun, Stadsbyggnadsförvaltningen/Projektavdelningen. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var arkeolog Lars Norberg, Sörmlands museum. Vid fältarbetet deltog även arkeologerna Patrik Gustafsson och Björn Petterson.

Syfte och metod

Syfte

Syftet med den särskilda utredningen var att fastställa om det förekom ytterligare fornlämningar inom det anvisade utredningsområdet. Den särskilda utredningen skall även bilda ett tillfredsställande underlag för länsstyrelsens vidare handläggning i ärendet.

Metod

Den särskilda utredningen var uppdelad i två steg. I utredningens *etapp 1* utfördes en genomgång av Fornminnesregistret (FMR/FMIS) med tillhörande ekonomisk karta och den topografiska kartan. Ytterligare kartmaterial har utgjorts av den Digitala fastighetskartan (GSD), Jordartskartan (SGU), Häradskartan (1897-1901), en geometrisk karta (akt nr. C41-9:1) och en ägodelning (akt nr. C41-9:5) över Eskilstuna Kungsladugård. Uppgifter om lösfynd har studerats i Översiktsdatabasen, SHM. Genomgången av arkiv- och kartmaterialet gjordes för att få en uppfattning om förutsättningarna för förhistorisk och historisk bebyggelse samt för att påvisa indikationer på fornlämningar inom området. För att bedöma området inför utredningsschaktningen genomfördes en okulär besiktning av området.

Etapp 2. Inom utredningsområdet öppnades sökschakt med traktorgrävare. Sökschakten grävdes ned till av kultur opåverkad mark. Syftet med sökschaktningen var att spåra ovan mark ej synliga fornlämningar i form av fynd och/eller anläggningar.

Samtliga sökschakt mättes in digitalt med totalstation, varefter beskrivningar i text samt ritningar upprättades. Ett representativt urval av ytor och schakt med mera fotodokumenterades med digitalkamera.

Landskap

Natur

Området för den särskilda utredningen är beläget inom det nuvarande stadsområdet. Ytan utgjordes dels av mindre partier som hårdgjorts genom asfaltering och grus eller makadam, dels ställvis igenväxt och numera övergiven trädgårdsmark. Trädgårdsmarken innefattade bland annat högväxt gräs samt ett mindre bestånd av fruktträd och syrenbuskage. Utredningsområdet var beläget på mellan 15 och 20 meter över havet.

Kultur

I närområdet till den aktuella utredningsytan har ett flertal företeelser tilldragit sig uppmärksamhet vid olika tillfällen under 1900-talet (se FMR/FMIS, bl.a. RAÅ554). Företeelserna utgörs av skilda källmaterial; materiella lämningar såsom gravmonument i vikingastil (Eskilstunakistor, se Neill & Lundberg 1986), runstenar, två tidigmedeltida kyrkor med romanska inslag samt Eskilstuna Johanniterkloster. Klostret uppfördes under sent 1100-tal på platsen för den redan befintliga Tuna kyrka. Klosterbyggnaden grävdes fram och mättes upp år 1912 och det var i detta sammanhang den uppmärksammade Eskilstunakistan påträffades (Lindqvist 1915). I anslutning till det ovan nämnda klostret, har man senare även undersökt spår av vendel- och vikingatida bebyggelse där det bland annat påträffats så kallade guldgubbar (Zachrisson 1963, även Damell 1977).

Namnen Tuna och Eskilstuna förekommer i medeltida brev, bland annat vid en överlåtelse av den helige Eskils kyrka i Tuna. Inget tyder i dagsläget på att Eskilstuna har haft formell status som stad under medeltiden. Trots detta presenteras orten ibland som existerande stad redan under tidig medeltid. Orsaken står bland annat att söka i den rikliga förekomsten av fornlämningar från vikingatid och tidig medeltid, som tillsammans med legenden om den helige Eskil utgjort en fond till skilda hypoteser om platsen som centralort i Rekarnebygden.

Med tanke på den under medeltiden relativt omfattande kloster- och kyrkoverksamheten i området är det dock troligt att något slags samtida stadsbebyggelse och verksamhet av profan karaktär knutits hit. Som stöd för den tanken skulle man kunna anföra ett dokument från år 1490, en skattelängd. Här omnämns olika gårdsinnehavare med i vissa fall även sina yrkesbeteckningar: en smed, en skrivare, två skraddare och en borgare (Järpe 1982, s. 36).

Planlösningen för Fors (väster om Eskilstunaån) respektive Tuna kyrkor, samt förekomsten av så kallade gravmonument i vikingastil (Eskilstunakistor) visar även på området roll i den kristna missionen.

Av de 30 arkeologiska undersökningar och iakttagelser som finns noterade inom Eskilstuna stadsområde fram till år 1982, så berör många det ovan nämnda klostret/slottet i det norra stadsområdet. De återstående undersökningarna är lokaliserade till Fors kyrka samt ett antal större schaktningar vid stadens torg. Generellt sett utgörs dock de flesta arkeologiska insatserna av mindre provundersökningar inom det nutida stadsområdet. De iakttagelser som gjorts vid Köpmangatan har inte givit några indikationer på medeltida bebyggelse. De äldsta lämningarna kan i huvudsak dateras till 1600-talet (Järpe 1982, s. 7ff).

I början av 1990-talet utfördes en större undersökning på den västra sidan om ån, strax söder om Fors kyrka. Resultatet visade att det i området fanns tjocka kulturlager från förhistorisk tid, vikingatid/tidig medeltid samt från nyare tid. De tidigmedeltida lagren innehöll daterande keramik, men inga konstaterade bebyggelselämningar. Från hög- och senmedeltid framkom däremot fragmentariska spår efter bebyggelse. Fyndmaterialet påträffades i stor utsträckning i de påförda lagren (Persson 1999). Ytterligare en undersökning i kvarteret Forsen (6), utfördes år 1999-2000. Vid detta tillfälle konstaterades att fornlämningsområdet för RAÅ556 hade en större utsträckning än vad som tidigare varit känt. Dessutom framkom syllstensgrunder till högmedeltida hus (Appelgren 2000).

Under 1600- och 1700-talen anlades en planerad stadsbebyggelse i Eskilstuna. Vidare genomfördes kanalbyggen förbi forsarna vid Torshälla. Satsningarna syftade till att gynna bruks- och manufakturverksamheten. Den planlagda manufakturstaden Carl Gustafs stad i anslutning till Tunafors fick sina privilegier år 1659.

Enligt FMR ligger det för utredningen aktuella området inom RAÅ292. Efter tolkning av historiskt kartmaterial och skriftliga källor, har området bedömts som ett troligt läge för en bytomt tillhörig den historiskt kända, men numera försvunna enheten *Hunsala/Onsala/Odensala* (se vidare kap. *Resultat*).

Beskrivning av den särskilda utredningen

För att bedöma områdets beskaffenhet i relation till de planerade utredningsschaktens placering, genomfördes efter ovan beskrivna moment en okulär besiktning av området. Då området till stora delar konstaterades vara relativt igenvuxet ombads Eskilstuna kommun-

fastigheter att genomföra en röjning av växtligheten i området. Härigenom möjliggjordes en åtkomst av ytorna inför etapp 2 (se nedan). Större träd, däribland ett antal äldre fruktträd sparades. Vid lokaliseringen av utredningsschakten togs hänsyn till de ytor inom utredningsområdet som utgjordes av befintlig gatumark (Ågirgatan), samt den del som utgjorde grunden till det barnrikeshus som tidigare stått i ytans västra delar (Bilaga 2). Utredningsområdets västra del genomkorsades även av en teleledning, medan äldre installationer av VA och elnät befanns vara urkopplade eller avstängda.

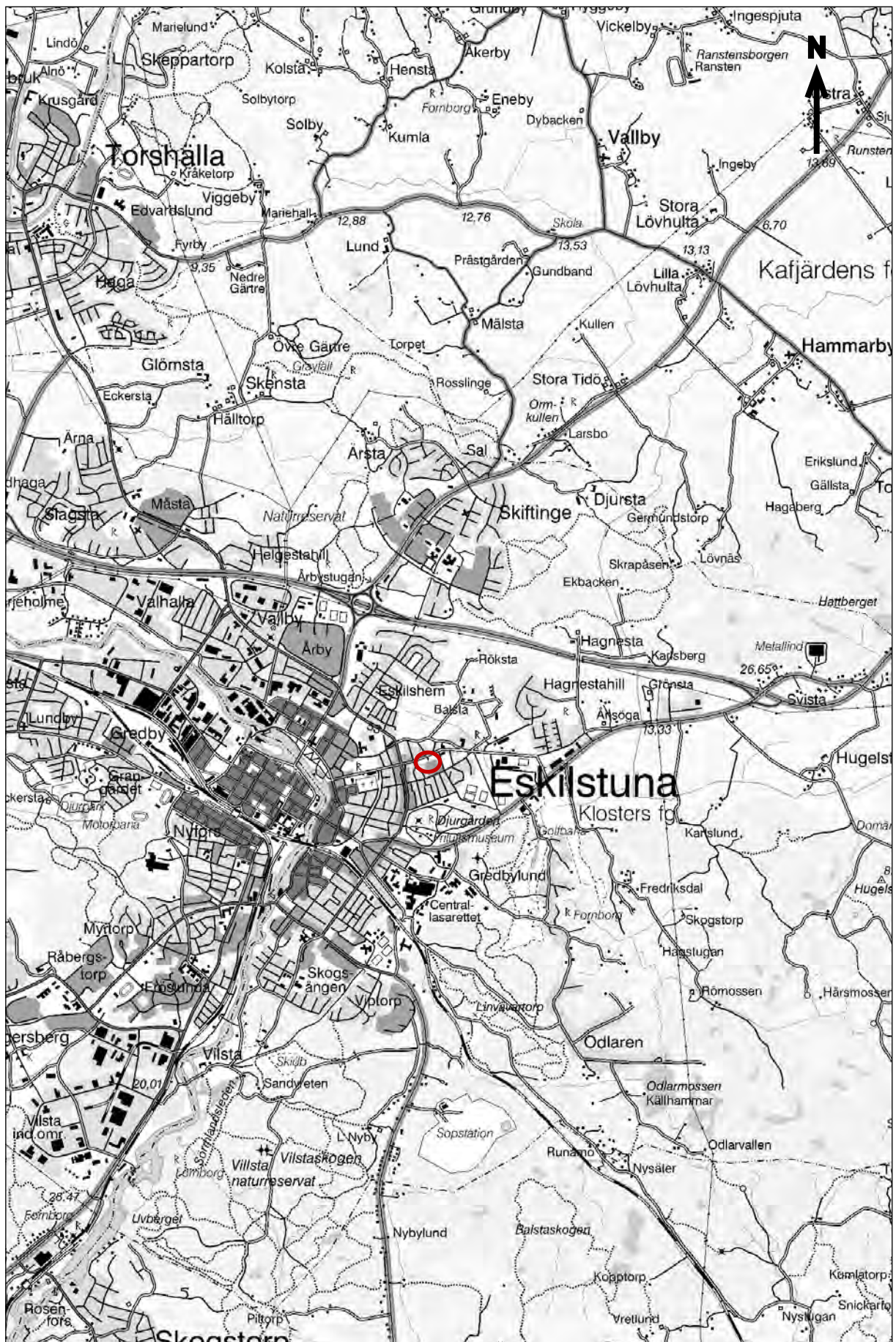
Under *etapp 2* togs sammanlagt 14 sökschakt upp av varierande längd och djup (Bilaga 3). Det längsta schaktet var cirka 14 meter långt, medan djupet uppgick till maximalt cirka 1,4 meter. Skälet till det ställvis omfattande schaktdjupet berodde på den rikliga mängd påförda massor som kunde konstateras inom utredningsområdet. Fem påträffade anläggningar undersöktes i sin helhet inom ramen för utredningen och dokumenterades i plan och profil. Inga lämningar bedömdes dock som fornlämning (se nedan). Efter avslutat grävarbete lades schakten igen, varvid ytorna planades ut.

Resultat

Byn *Hunsala* omnämns bland annat i det ovan nämnda Johanniterklostrets jordebok år 1490. Enheten bestod då av tre gårdar (Hellberg 1935, s. 58). Efter 1632 finns dock ej byn kvar i jordeböckerna (Hellberg 1935, s. 143-148). Enheten betecknas omväxlande som *Hunsala*, *Onsala gårde* och *Odensala gårdet* (Hellberg 1935, s. 52, samt LMV akt nr C41-9:1, C41-9:5 & RAK Id. J112-74-17). Enligt Språk- och folkminnesinstitutets ortnamnsregister omnämns en *Holmsten i Hunzhalum* år 1380 samt *Lasse i Hunsalum* år 1425 (SOFI). *Hunsala* är möjligen att betrakta som en förändring av det mer ursprungliga *Odensala* (Hellberg 1935, s. 144).

Vid den inledande besiktningen påträffades ansamlingar av tegel och betongklumpar i markytan, något som förmodligen härrör från de byggnader som fram till omkring 1960-talet funnits inom utredningsområdet (Bilaga 2). Vid den efterföljande sökschaktningen i det östra området noterades recenta påförda lager innehållande bland annat slagg, järnskrot och koks. Under detta återfanns ett cirka 1-1,4 meter tjockt lager av påförd lera med inslag av tegelkross och porslin med mera. I utredningsområdets östra delar framkom rester efter det hus som tidigare stått på platsen, men som tidigare rivits (1960-talet). Därefter vidtog steril lera. Inom de mellersta delarna av utredningsområdet påträffades ytterligare rester efter den bebyggelse som revs på 1960-talet i tre av schakten (S5, S7 & S9). Husresterna utgjordes av tegel, grundläggningsstenar samt i ett fall av en gjuten betongplatta. I övrigt noterades påförda massor vilka mestadels innehöll tegel, glas, spik,

Figur 2. Utdrag ur Gröna kartans blad (GSD) Eskilstuna 10G NO med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

och enstaka obrända ben. I ett schakt (S5) påträffades en hårdliknande anläggning innehållande sot, kol och skörbrända stenar (A1). Anläggningen undersöktes och dokumenterades. I A1 påträffades några mindre tegel-fragment. Invid A1 framkom en sogrop i vilken det bland annat framkom delar av ett kaffefat och glasfragment (A2). A1 var anlagd i den underlagrande sterila leran och bedömdes genom sitt innehåll och genom sin närhet till sogropen som recent. I den västra delen påträffades en sentida stenläggning i ett schakt (S11). Stenläggningen innehöll lagda stenar, cirka 0,10-0,30 meter stora, med en fyllning som utgjordes av humösera lera, innehållande bland annat tegel och porslin (A3). I schakt 10 påträffades ytterligare en stenläggning av småsten och ett stenskott stolphål med trärester i (A4, A5). Också dessa lämningar bedömdes vara sentida eftersom de var nedgrävda i recenta fyllnadsmassor. Stenläggningarna och stolphålet underlagrades av steril lera.

Inget av antikvariskt intresse framkom vid den särskilda utredningen. Alla påträffade lämningar härrör från 1800-1900-talet. De indikationer i form av medeltida bebyggelse som avtecknar sig i det historiska kartmaterialet samt skriftliga uppgifter kunde ej bekräftas inom utredningsområdet.

Referenser

- Appelgren, Katarina. 2000. *Medeltida hus i kvarteret Forsen*. Arkeologisk förundersökning, etapp 1. Södermanland, Eskilstuna stad, kvarteret Forsen 6, RAÄ556. RAÄ. UV Mitt Rapport 2000:15. Stockholm.
- Damell, David. 1977. *Rekarnebygdens järnålder och tidiga medeltid*. Sällskapet S:t Eskil. Eskilstuna.
- Digitala fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län. *Geografiska Sverigedata (GSD)*. Lantmäteriet. Gävle.
- Gröna kartan, Södermanlands län. *Geografiska Sverigedata (GSD)*. Kartförlaget, Gävle. 1996.
- Hellberg, Knut. 1935. *Eskilstuna genom tiderna*. En svensk märkesstads historia. Band I-III. Katrineholm.
- Jordartskartan; 10G ESKILSTUNA NO; Serie Ae nr 103. *Sveriges geologiska undersökning (SGU)*. 1989. Stockholm.
- Järpe, Anna. 1982. Eskilstuna/Torshälla. Rapport Medeltidsstaden 16. RAÄ och SHM. Stockholm.
- Lindqvist, Sune. 1915. *Den helige Eskils biskopsdöme. Några arkeologiska vittnesbörd om den kristna kyrkans första organisation inom mellersta Sverige*. Särtryck ur Antikvarisk tidskrift för Sverige. Del 22. Diss. Stockholm.
- Neill, Tom & Lundberg, Stig. 1994. Förnyad diskussion om "Eskilstunakistorna". I: *Fornvännen 1994. Årgång 89*. Stockholm.
- Persson, Boije. 1999. *Bebyggelse lämningar i kvarteret Forsen*. Södermanland, Eskilstuna, Kvarteret Forsen 8, RAÄ556. RAÄ. UV Mitt, Rapport 1998:112. Stockholm.
- Zachrisson, Sune. 1963. Från vendeltid till vasatid. Redogörelse för de byggnadsarkeologiska undersökningarna av Eskilstuna kloster och slott 1961-62. I: *Eskilstuna stads museers årsbok 1963*. Eskilstuna.

Arkiv

Lantmäteriverkets arkiv i Gävle (LMV).

Häradsekonomiska kartan. RAK Id. J112-74-17, Eskilstuna 1897-1901, Södermanlands län.

Akt C41-9:1. Geometrisk avmätning. *Eskilstuna Kungsladugård nr 1. Klosters socken*. Upprättad av Anders I Mörn år 1715.

Akt C41-9:5. Ägodelning. *Eskilstuna Kungsladugård nr 1. Klosters socken*. Upprättad av Adam Vadman & Johan Lorens Zetterberg år 1757.

RAÄ. Informationssystemet om fornminnen (FMIS). *Eskilstuna socken*, Eskilstuna kommun, Södermanlands län. Riksantikvarieämbetet. Datauttag 050221.

Språk- och folkminnesinstitutets ortnamnsregister (SOFI). Sökord; Hunsala. *Klosters socken*, Södermanland.

Sörmlands museums arkiv.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMR). *Klosters socken*, Södermanlands län.

Fd. Ekonomisk karta över Sverige, Eskilstuna 10G6i. Skala 1:10 000. (Fornlämningsöversikten). Skala 1:10 000. Lantmäteriverket. 1988. Gävle.

Administrativa uppgifter

Rapporten ingår i Sörmlands museums rapportserie:

Arkeologiska meddelanden 2005:10

Södermanlands museums dnr: KUS04 043

Länsstyrelsens dnr: 431-12845-2003

Tid för undersökningen: 040816-040825

Personal: Patrik Gustafsson, Lars Norberg och Björn Petterson.

Belägenhet: Fd. Ekonomisk karta över Sverige. Eskilstuna 10G6i. Skala 1:10 000. Lantmäteriverket, 1988.

Gävle.

x6583790,406 y1541483,000 (SV)

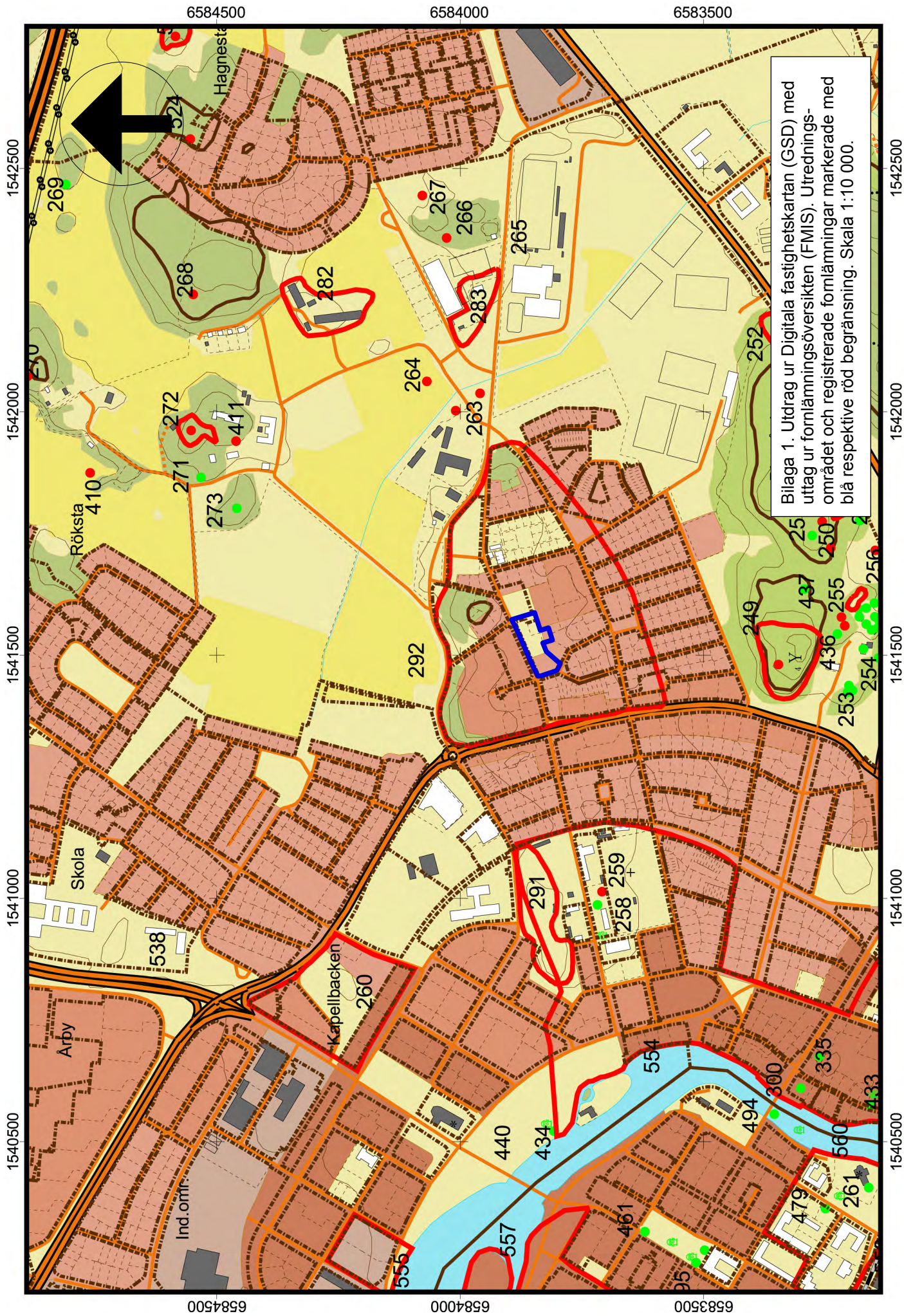
Koordinatsystem: RT90 2,5 gon V

Höjdsystem: Rikets

Utredningsområde: 5161 m².

Dokumentationsmaterial förvaras i Sörmlands museums topografiska arkiv.

Bilaga 1. Utdrag ur Digitala fastighetskartan (GSD) med uttag ur formlämningsöversikten (FMIS). Utdragningsområdet och registrerade formlämningsmarkerade med blå respektive röd begränsning. Skala 1:10 000.

6584500 6584000 6583500

1542500 1542000 1541500 1541000 1540500

6584500 6584000 6583500

1540500 1541000 1541500 1542000 1542500

3. Schakttabell.

Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Anl	Terräng/Lagerföljd
1.	6,4 x 1,5	1,40	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Direkt under torven iaktogs sot, kol, järnskrot och tegel. Därunder två lager med lera, tegelkross och porslin (1800-1900-tal). I botten var steril lera.
2.	5,2 x 1,5	1,40	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Direkt under torven iaktogs sot, kol, järnskrot och tegel. Därunder två lager med lera, tegelkross och porslin (1800-1900-tal). I botten var steril lera.
3.	5,1 x 1,5	1,0	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter ca 0,7 m tjocka påförda massor av humös lera innehållande sten, tegel och sopor. I botten är steril lera.
4.	8,2 x 1,5	0,70	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter ca 0,4-0,5 meter tjocka påförda massor med humös lera innehållande sten, tegel och sopor. I botten var steril lera.
5.	14,5 x 1,5	0,75	A1, A2	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande tegel, BIIy, porslin, järnskrot, och spik. I schaktets västra delar framkom rester av en sentida byggnad i form av en syllstensrad, ett avloppsrör i cement samt en hårdliknande anläggning innehållande skörbränd sten, sot och kol (A1). Intill A1 påträffades även en grop vilken innehöll delar av ett kaffefat och glasfragment. Båda anläggningarna bedömdes som sentida. I botten var steril lera.
6.	5,4 x 1,5	0,90	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter humös lera innehållande sten och tegel. I botten var steril lera.
7.	8,4 x 1,5	0,80	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande tegel och sten. I schaktets östra delar framkom rester av en sentida byggnad i form av tegel och delar av en cementgrund. I botten var steril lera.
8.	8,9 x 1,5	0,60	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande sten, tegelflis, glas och djurben. I botten var steril lera.
9.	3,6 x 1,5	0,60	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande mycket rikliga förekomster av sten, tegel, murbruk och resterna efter en sentida byggnad. Ej grävt i botten med anledning av svårigheter att genomgräva husgrunden.
10.	6,8 x 1,5	1,2	A4, A5	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande sten, tegel, slagg och järnfragment. Ca 0,6 meter ned framkom en småstenspackning i schaktets östra delar. Stenpackningen bestod av 0,1-0,3 meter stora stenar (A4). I schaktets västra delar påträffades ett litet stenskott stolphål innehållande trärester (A5). Både småstenspackningen och stolphålet var nedgrävda i sentida fyllnadsmassor, varför anläggningarna kunde avfärdas som fornlämningar. I botten var steril lera.
11.	7,5 x 1,5	1,2	A3	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande sten och tegel. Ca 0,5 meter ned framkom en småstenspackning i schaktets mellersta delar (A5). Stenpackningen var cirka 2 meter lång och bestod av 0,1-0,3 meter stora stenar. Stenspackningen var nedgrävd i sentida fyllnadsmassor, varför anläggningen kunde avfärdas som fornlämning. I botten var steril lera.

12.	8,3 x 1,5	0,70	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförda massor med humös lera innehållande enstaka stenar. I botten var steril lera.
13.	8,1 x 1,5	0,3-0,6	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförd matjord innehållande enstaka stenar, tegel och BIIy. I botten var steril lera med inslag av morän.
14.	5,8 x 1,5	0,3-0,6	-	Fd. trädgårdsmark. Ca 0,1 m grästorv. Därefter påförd humös lera innehållande enstaka stenar och tegelflis. I botten var steril lera.